

Ks. Paweł Bortkiewicz TChr*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-8851-4254

OGRANICZANIE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ W DOBIE PANDEMII NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest analizą ograniczeń dotyczących kultu religijnego, które zostały ustanowione przez władze różnych państw europejskich w związku z rozprzestrzenianiem się epidemii COVID-19. Poszanowanie wolności religijnej jest niezwykle ważnym elementem życia publicznego, a lekceważenie tej wolności niesie ze sobą negatywne skutki nie tylko dla dyskryminowanych obywateli, ale także dla całego państwa. Niesie ze sobą nade wszystko ryzyko zaistnienia i eskalacji nienawiści i przemocy. Należy podkreślić jednoznacznie, że sensem regulacji prawnych pozostaje niezmiennie nie uprzywilejowanie jakiegokolwiek religii, lecz stworzenie warunków normalnej koegzystencji różnych grup osób wierzących i niewierzących.

Słowa kluczowe: COVID-19, epidemia, wolność religii, wolność kultu, ograniczenia wolności i praw człowieka, Kościół katolicki

Summary

Limiting religious freedom in the pandemic era on selected examples

This article analyzes the restrictions on religious worship that have been set by the authorities of various European countries in connection with the spread of the COVID-19 epidemic. Respect for religious freedom is an extremely important element of public life, and disregarding this freedom has negative consequences not only for discriminated citizens, but also for the entire state. Above all, it carries the risk of the occurrence and escalation of hatred and violence. It should be emphasized unequivocally

---

* Ks. Paweł Bortkiewicz TChr – członek Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej, prof. nauk teologicznych. Pracownik UAM w Poznaniu oraz wykładowca WSKSiM w Toruniu. Członek Komitetu Nauk Teologicznych PAN oraz członek Narodowej Rady Rozwoju przy Prezydencie RP Andrzej Dudzie.

that the meaning of legal regulations is invariably not to privilege any religion, but to create conditions for the normal coexistence of various groups of believers and non-believers.

Keywords: COVID-19, epidemic, freedom of religion, freedom of worship, restrictions on freedom and human rights, Catholic Church

Wstęp

Istniała wokół dżumy rozbudowana literacka fikcja święta: zawieszonych praw, zniesionych zakazów, gorączki mijającego czasu, łączących się bezwstydnie ciała, zrzucających maski ludzi, rezygnujących ze związanej ze swym stanem tożsamości i postaci, z którą ich dotąd utożsamiano, by ujawnić odmienną prawdę. Ale istniało też – niczym druga strona medalu – polityczne marzenie o dżumie: to już nie zbiorowe święto, ale ściśle podziały; nie transgresja praw, ale przenikanie regulaminów do najmniejszych drobiazgów życia za pośrednictwem nie znającej lub hierarchii, gwarantującej kapilarność funkcjonowania władzy; nie nakładanie i zdejmowanie masek, ale przypisanie każdemu jego „prawdziwego” imienia, „prawdziwego” miejsca, „prawdziwego” ciała i „prawdziwej” choroby. Dżuma, rzeczywista i zarazem imaginacyjna forma zamętu, ma medyczno-polityczny korelat – dyscyplinę. Za urządzeniem dyscyplinarnym kryje się strach przed „zarażeniem” i dżumą, bunt, zbrodnia, włóczęgostwo, dezercja, przed ludźmi, którzy pojawiają się i znikają, żyją i umierają w nieładzie¹.

Czytając fragment *Nadzorować i karać* Michela Foucault opisujący środki, jakie podejmowano w przypadku epidemii we francuskim mieście Vincennes w XVII wieku, trudno oprzeć się skojarzeniom związanym z rzeczywistością pełnego zamknięcia – *lockdownu*, który objął rzeczywistość świata w 2020 i następnym roku. Wydarzenia z historii, jak i fakty współczesne odsłaniające chaos i bezradność wywołany epidemią zdają się torować drogę biopolityce jako systemowi stałego nadzoru i dyscypliny, w którym kontrola rządowa przejmuje władanie w sposób bezpośredni nad fizyczną egzystencją obywateli. W ten właśnie sposób Giorgio Agamben zdiagnozował współczesną politykę i praktyki kontroli państwowej nad ciałami obywateli jako „biopolityczny paradygmat nowoczesności”, „ukrytą matrycę” współczesnego życia politycznego.

Dla Agambena ta postać biopolitycznego paradygmatu demaskuje rzeczywistą postać systemu politycznego, skrywającego się za cywilizowaną maską liberalnej demokracji. Dla włoskiego myśliciela od lat pozostawało rzeczą niekwestionowaną,

¹ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2020, s. 294-295.

że władza polityczna ma tendencję, aby pokazać swoje prawdziwe oblicze, uciekając się do „stanu wyjątkowego”², w którym „nagie życie”³ obywateli podlega niezapośrednionej władzy. Agamben w swojej krytyce istniejącej sytuacji posuwa się do stwierdzeń bardzo radykalnych, w których próbuje wykazać że to, co określa „wynalezieniem epidemii”, ma być idealnym pretekstem do zwiększenia środków represyjnych, które były podjęte wraz z ogłoszeniem wojny z terroryzmem, ale motywacja terroryzmu uległa już wyczerpaniu. Wojna z epidemią – jego zdaniem – zastępuje wojnę z terroryzmem. Nie podejmując w tym miejscu analizy bądź krytyki poglądów Giorgio Agambena warto zauważyć, że przynajmniej część z jego spostrzeżeń zasługuje na znaczącą uwagę. Zwłaszcza tych, które dotyczą uwag opisujących reakcję rządu na wybuch epidemii. Agamben zwraca zwłaszcza uwagę na fakt, że wybuch epidemii może doprowadzić do degeneracji relacji międzyludzkich, która może przetrwać sam kryzys koronawirusa. Zwraca też uwagę, że w obawie przed zarażeniem „nasz sąsiad zostaje zlikwidowany”, a prawdziwy kontakt zostaje zastąpiony przez wymianę cyfrowych wiadomości, stając się w ten sposób kiepskim substytutem. To właśnie te uwagi Agambena mogą stanowić interesujące wprowadzenie do podjęcia problemu związanego z restrykcjami nakładanymi przez władze państwowe wobec jednej z fundamentalnych wolności obywatelskich – wolności religijnej i wyznania.

Obecność religii w państwie

Poszanowanie wolności religijnej jest niezwykle ważnym elementem życia publicznego, a lekceważenie tej wolności niesie ze sobą negatywne skutki nie tylko dla dyskryminowanych obywateli, ale także dla całego państwa. Niesie ze sobą nade wszystko ryzyko zaistnienia i eskalacji nienawiści i przemocy. Należy podkreślić jednoznacznie, że sensem regulacji prawnych pozostaje niezmiennie nie uprzywilejowanie jakiegokolwiek religii, lecz stworzenie warunków normalnej koegzystencji różnych grup osób wierzących i niewierzących.

Sprawą ważną staje się zabezpieczenie w sposób realny, a nie pozorny pluralizmu religijnego. Oznacza to sprzeciw wobec pozornego pluralizmu religijnego i wolności religijnej, które są traktowane jako negacja możliwości istnienia publicznej prawdy o rzeczach ostatecznych i odrzucenia możliwości wspólnej moralności.

Delikatny charakter wolności religijnej sprawia, że może dochodzić do konfliktów między prawem jednostki do uzewnętrzniania swojej religii a identycznym prawem pozostałych członków społeczeństwa. Wydaje się sprawą oczywistą, że w przypadku takich kolizji konieczne jest stosowanie zasady neutralności

² Por. G. Agamben, *Stan Wyjątkowy*, Kraków 2009.

³ Por. G. Agamben, *Homo sacer. Suwerenna władza i nagie życie* Warszawa 2008.

i bezstronności państwa wraz z zasadą proporcjonalności. W społeczeństwach demokratycznych zasada neutralności odgrywa wręcz kluczową rolę. Należy przy tym pamiętać, że powoływanie się na tę zasadę w stosunku do państwa, nie może w żadnym wypadku usprawiedliwiać dyskryminacji legalnie funkcjonujących organizacji religijnych. Nie można też tej zasady utożsamiać z dyktatem przymusowej laicyzacji i sekularyzacji państwa. Przeciwnie, jest to zasada, która ma w swej istocie zabezpieczać prawa osób wierzących w państwie.

Państwo neutralne religijnie musi stwarzać warunki do godnego współżycia zarówno osobom wierzącym, jak i niewierzącym oraz obojętnym religijnie. Żadna z tych grup nie powinna ingerować w wolność wyboru jednostki odnośnie do preferowanego stylu życia. Nie wyklucza to aktywności w zakresie przekonywania do zmiany poglądów, pod warunkiem zachowania standardów uczciwej debaty z poszanowaniem ostatecznej decyzji danej jednostki, bez stosowania przemocy, podstępów, oszustwa⁴.

Zasada proporcjonalności wymaga, aby ograniczenia wolności sumienia i wyznania nie przekraczały niezbędnego zakresu. W tym celu rozważa się zasadę przydatności (na ile dana regulacja okaże się skuteczna, przydatna w świetle zamierzonych przez nią celów), konieczności (ile dana regulacja jest konieczna dla ochrony interesu publicznego, a przy tym stosuje najmniej uciążliwy środek dla jednostki) oraz proporcjonalności sensu stricto (czy wynik wprowadzonej regulacji pozostaje w odpowiedniej proporcji do stopnia uciążliwości związanego z tą regulacją).

W tym miejscu pojawia się podstawowe pytanie – czym jest państwo? Czemu służy? Najprostsza odpowiedź wskazuje, że zadaniem państwa jest utrzymywanie porządku ludzkiej wspólnoty, co oznacza osiągnięcie wolności i dobra, by każdy mógł wieść życie godne człowieka. W konsekwencji oznacza to, że państwo gwarantuje i powinno gwarantować prawo, które jest warunkiem wolności i wzajemnego dobrobytu. Zadaniem państwa nie jest więc uszczęśliwienie ludzkości, tworzenie nowych ludzi, przeobrażanie świata w raj, tym bardziej, że tak stawiane cele są wybitnie utopijne.

Raz jeszcze należy podkreślić, że zadaniem państwa jest utrzymanie dobra wspólnego ludzkiej społeczności, służącego samorealizacji każdego człowieka. W takiej perspektywie pojawia się w sposób bardzo czytelny potrzeba ochrony i zabezpieczenia realizacji praw osoby ludzkiej, zwłaszcza praw wolnościowych, wśród których poczytne miejsce zajmuje prawo do wyznania (religii). Trzeba podkreślić, że prawo to jest gwarantowane, choć w różny sposób – na poziomie ustaw zasadniczych poszczególnych państw, jak i na poziomie prawa

⁴ W. Kubat, *Postacie neutralności światopoglądowej*, <http://archidiecezja.lodz.pl/lst/wordpres-s/?p=138> [dostęp: 30.05.2021].

międzynarodowego. W ramach tego ostatniego można wymienić akty prawne funkcjonujące w przestrzeni Unii Europejskiej.

Podstawowe normy prawa międzynarodowego dotyczące wolności religijnej

W przypadku norm promowanych w przestrzeni europejskiej można wskazać następujące akty:

1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Pomimo swojego niewiążącego charakteru Powszechna Deklaracja Praw Człowieka⁵ uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 roku niezmiennie uchodzi za międzynarodowy manifest praw człowieka, który miał istotny wpływ na rozwój innych aktów prawnych dotyczących sfery wolności osoby ludzkiej. O wolności myśli, sumienia i wyznania stanowi artykuł 18. Deklaracji: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany swej religii lub przekonań, jak również wolność manifestowania swej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, praktyki religijne, sprawowanie kultu i rytuałów”. Artykuł ten należy czytać integralnie wraz z 7. artykułem Deklaracji, w którym sformułowano zasadę równości wobec prawa i niedyskryminacji, jak również ochrony prawnej w tym zakresie. Z kolei w 29. artykule Deklaracji zostało podkreślone, iż korzystanie z wolności religii podlega jedynie ograniczeniom, które są określone przez prawo, a zostały ustanowione w celu zapewnienia uznania i poszanowania praw i wolności innych, jak również zaspokojenia słusnych wymagań moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu w społeczeństwie demokratycznym.

2. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

Dokument ten został uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych 19 grudnia 1966 r.⁶ Ten pakt nadał zasadom wyrażonym w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka charakter norm wiążących. Najistotniejsze dla omawianej tematyki zapisy brzmią następująco:

Art. 18 ust. 1 Paktu stanowi się, że: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii

⁵ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217A.

⁶ United Nations Treaty Series, vol. 999.

lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”.

Art. 18 ust. 2 Paktu stanowi, iż: „Nikt nie może podlegać przymusowi, który stanowiłby zamach na jego wolność posiadania lub przyjmowania wyznania”.

Art. 18 ust. 3 stwierdza: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i są konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych”. Artykuł ten zawiera klauzulę limitacyjną w zakresie dopuszczalności ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii.

Znaczącą, choć niewiązącą rolę w interpretacji postanowień paktu odgrywa Komitet Praw Człowieka ONZ. W jednym z komentarzy Komitet wskazał, że pojęcie kultu religijnego dotyczy czynności rytualnych i ceremonialnych, jak również odniósł się do ograniczeń wolności uzewnętrzniania religii podkreślając, że mogą one wynikać wyłącznie ze stosownych przepisów prawa, ale powinny być proporcjonalne do danej potrzeby, z której miałyby wynikać⁷.

3. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Dokument został przyjęty przez 12 państw członkowskich Rady Europy w 1950 roku, a wszedł w życie w 1953 roku⁸. Stronami Konwencji są wszystkie państwa członkowskie Rady Europy. Polska ratyfikowała Konwencję w 1993 roku. Zgodnie z treścią ust. 1 art. 9. Konwencji: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”.

Z kolei ust. 2 wskazuje limitacje ww. wolności: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

Powołany na mocy artykułu 19. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPCz) uznał art. 9 Konwencji za jeden z fundamentów „społeczeństwa demokratycznego” w rozumieniu Konwencji⁹. Według interpretacji Trybunału z wolności religii korzystają nie tylko jednostki, ale również podmioty instytucjonalne –

⁷ General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18), CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, § 4 I 8.

⁸ ETS No. 005.

⁹ Por. Wyrok ETPCz z 25 maja 1993 r. w sprawie *Kokkinakis przeciwko Grecji*, skarga nr 14307/88, § 31.

wspólnoty religijne. Oznacza to w konsekwencji, że wolność wyznania zawiera w sobie prawo do publicznego manifestowania własnej religii. Warte zauważenia jest to, że w orzecznictwie ETPCz uzewnętrznienie kultu jest integralnie związane z koniecznością zapewnienia wyznawcom danej religii swobodnego praktykowania w miejscach i obiektach, w których kult może być sprawowany.

4. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Karta została przyjęta w 2000 r. podczas szczytu w Nicei. W 2007 r. Polska przyłączyła się do tzw. protokołu brytyjskiego, ograniczającego stosowanie Karty. Wolność religii chroni art. 10. Karty, zgodnie z którym „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach”. Ponieważ w Karcie brak jest własnej klauzuli limitacyjnej odnoszącej się do wolności religii, zastosowanie znajduje ogólny art. 52 ust. 1: „Wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności uznanych w niniejszej Karcie muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw i wolności. Z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności, ograniczenia mogą być wprowadzone wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście odpowiadają celom interesu ogólnego uznawanym przez Unię lub potrzebom ochrony praw i wolności innych osób”.

W art. 52 ust. 3 zawarto deklarację, iż: „W zakresie, w jakim niniejsza Karta zawiera prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez tę konwencję. Niniejsze postanowienie nie stanowi przeszkody, aby prawo Unii przyznawało szerszą ochronę”.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odwołując się w swoim orzecznictwie do standardów wypracowanych przez ETPCz stwierdził m.in., że wolność wyznania realizuje się na dwu płaszczyznach: wewnętrznej (*forum internum*) – oznaczającej posiadanie przekonań religijnych oraz zewnętrznej (*forum externum*) – publiczne uzewnętrznianie wyznawanej religii. W tej drugiej sferze mieści się zarówno sprawowanie kultu religijnego, jak i również czynności rytualne¹⁰.

¹⁰ Wyrok TSUE z 29 maja 2018 r. w sprawie *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW i in. przeciwko Vlaams Gewest*, C-426/16, § 44 (wraz z dalszym orzecznictwem).

Konstytucyjne regulacje wolności religijnej w niektórych państwach UE

Wskazane akty prawne stanowią normy ogólnoeuropejskie regulujące wolność religii i wolność wyznania w przestrzeni państw członkowskich Unii Europejskiej. Należy zarazem zauważyć, że te ogólne normy spotykają się z rozstrzygnięciami szczegółowymi charakterystycznymi dla tradycji prawnych, a dokładniej ujmując tradycji relacji państwo – Kościół określanych w ustroju poszczególnych państw. W tym właśnie obszarze można zauważyć znaczące zróżnicowania, poczynając od konstytucyjnego określenia laickości państwa, po różne formy neutralności i zapewnienia autonomii.

Spośród państw Unii Europejskiej tylko ustawodawca francuski zawarł w tekście konstytucji zasady świeckości *expressis verbis*. Artykuł pierwszy Konstytucji stanowi bowiem, że: „Francja jest republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i socjalną. Zapewnia ona równość wobec prawa wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie, rasę lub religię”¹¹. Określenie Republiki jako świeckiej sprawia, że obrona świeckości we Francji prowadzi bardzo łatwo do ekstremalnej koncepcji rozdziału Kościołów i państwa. Oznacza to, że świeckość utożsamiana jest z laicyzmem. O ile w ustawie z 1905 r. świeckość charakteryzowana była poprzez rozdział Kościoła i państwa, o tyle współcześnie zasadę świeckości państwa pojmuje się jako neutralność. W konsekwencji oznacza to, że państwo przestałoby być świeckie, gdyby faworyzowało systematycznie sekularyzację społeczeństwa – straciłoby bowiem wówczas swoją zadeklarowaną neutralność. Świeckość dotyczy bowiem w założeniu jedynie państwa, a nie społeczeństwa, które mają prawo do pełnej wolności religijnej.

W praktyce trzeba zauważyć, że prowadzona we Francji polityka religijna prowadzi do sztucznego wyłączenia religii z forum publicznego. Zasady laickości czy separacji zastąpiły w pewnym sensie normy prawa Bożego, przekształcając społeczeństwo niejako odgórnie i autorytatywnie. Religia została zatem faktycznie wykluczona z państwa, zachowując zarazem swoje miejsce w społeczeństwie.

Zasadą określającą relacje między Republiką Federalną Niemiec a Kościołami jest zasada neutralności. Nie znajduje ona swojego sformułowania *expressis verbis* w konstytucji Federacji. Niemiecka ustawa zasadnicza¹² uznaje Kościoły i wspólnoty religijne za czynniki, które mają swój udział w kształtowaniu życia publicznego i stanowią część kształtowania procesu demokratycznego. W świetle zasad ustrojowych system relacji między państwem a Kościołami stanowi

¹¹ Konstytucja Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r., tłumaczenie za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> [dostęp: 17.10.2020].

¹² Ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23.05.1949 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> [dostęp: 18.10.2020].

gwarancję wolności sumienia i religii. Elementem charakterystycznym rozwiązań ustrojowych jest fakt, że elementy modelu rozdziału Kościoła i państwa są zarazem związane z elementami współpracy. Jest to efektem tego, że konstytucja uznaje szczególne znaczenie religii dla społeczeństwa i dla dobra publicznego.

Niemieckie prawo wyznaniowe zostało zbudowane na trzech podstawowych zasadach: neutralności, tolerancji i równości. Zasada neutralności sprawia, że państwo nie identyfikuje się z żadnym z Kościołów – nie ma kościoła państwowego. Wspólnoty ideologiczne, nowe ruchy religijne są stawiane na tym samym poziomie co wyznania. Zasada tolerancji daje możliwość istnienia różnych koncepcji religijnych, ale zarazem nakłada tolerancję pozytywną wobec wspólnoty utworzonej wedle przepisów państwowych, by w jej ramach udzielić stosownej przestrzeni dla realizacji potrzeb religijnych. Zasada równości wprowadza obowiązek traktowania wyznań w podobny sposób. Niemniej można zauważyć w przepisach konstytucyjnych pewną stopniowalność usprawiedliwiającą przyjęcie norm właściwych dla odrębności społecznych. Bardzo ważnym dla omawianych spraw dotyczących wolności wyznania w okresie pandemii jest zauważenie, że niemiecki system relacji państwo – Kościół naznaczony jest zasadą poszanowania samostanowienia Kościołów w kierowaniu się swoimi sprawami. „Oznacza to, że ustawodawca państwowy uznaje, że jest niekompetentny do decydowania o tym, co należy do sfery kompetencji kościołów, czyli że państwo i kościół mają właściwe sobie sprawy”¹³.

Relacje między Republiką Włoską a Kościołem charakteryzuje model rozdziału, który zawiera zarazem formułę kooperacji, gwarantując wolność religii. Normą o kluczowym znaczeniu dla relacji państwo – Kościół są art. 7 i 8 Konstytucji. Art. 7 stanowi, że „państwo i Kościół katolicki są każde we własnym zakresie niezależne i suwerenne” oraz, że „ich stosunki są regulowane przez Pakty Laterańskie. Zmiany taktów, przyjęte przez obie strony, nie wymagają procedury rewizji konstytucyjnej”¹⁴. Warto zauważyć, że określenie „niezależny” i „suwerenny” jest w Konstytucji włoskiej zastosowane zarówno do państwa, jak i do Kościoła. Jest to rozwiązanie, które po raz pierwszy znalazło zastosowanie właśnie w Konstytucji włoskiej. Pomimo, że w artykule 7. wyszczególniony został tylko Kościół katolicki, to jednak artykuł 8. przeczy sugestii jakoby Kościół katolicki cieszył się specjalnymi przywilejami. Stwierdza bowiem: „Wszystkie

¹³ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnooporównawcze*, Lublin 2007, s. 156. Por. M. Kosek, *Konstytucyjne zasady niemieckiego prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 108-109.

¹⁴ *Costituzione della Repubblica Italiana*, Gazzetta Ufficiale dell 27 dicembre 1947, n. 298; Tekst polski w: *Konstytucja Republiki Włoskiej*, tłum. Z Witkowski, Warszawa 2004. Pakty Laterańskie zostały zmodyfikowane umową konkordatową z 18 lutego 1984 wykonaną przez ustawę z 25 marca 1985.

wyznania religijne są jednakowo wolne wobec prawa” oraz „wyznania religijne inne niż katolickie mają prawo organizowania się według własnych przepisów, o ile nie są one sprzeczne z włoskim porządkiem prawnym”.

Zasada równej wolności wyznań nie oznacza jednak braku różnicowania między wyznaniem religijnymi. Stosowne orzeczenie w tej sprawie wydał w 1957 r. Trybunał Konstytucyjny orzekając, że art 7 i 8 Konstytucji przewidują wobec Kościoła katolickiego i innych wyznań regulacje, które różnicują ich sytuację prawną w tej samej wolności, ale nie identyczności regulacji stosunków z państwem. Podobny sens zawierało orzeczenie Trybunału z 1993 r. nr 159. „Kościół katolicki korzysta z osobowości prawnej prawa publicznego i to w sytuacji, gdy nie jest w żaden sposób porównywalny z osobami prawnymi, które stanowią część organizacji państwowej. Może ewentualnie być porównywany z państwami zagranicznymi, które są podmiotami prawa publicznego we włoskim porządku prawnym”¹⁵.

Stosunki między państwem a kościołem w Królestwie Belgii są regulowane na podstawie Konstytucji z 1831 r., która była efektem historycznego kompromisu między katolikami i liberałami. W interpretacji strony katolickiej jest to model „niezależności wzajemnej, w którym państwo udziela Kościołowi nie tylko wolności, lecz pomocy i wsparcia”¹⁶. W artykule 19. Konstytucji belgijski ustawodawca gwarantuje wolność religii i jej praktykowanie publiczne. Państwo popiera wolność rozwijania działalności religijnej i instytucjonalnej, i chociaż konstytucja nie mówi wprost o niezależności kościołów od państwa, to wymienia jej przejawy w zakresie organizowania spraw wewnętrznych. Przyjmowana z racji dominacji pluralizmu pozycja neutralna nie oznacza nieufności państwa wobec zjawiska religii.

Należy nadmienić że w Belgii nie ma definicji prawnej pojęcia religii, stąd uznanie ruchu religijnego za religię należy do sądów. Podstawowym kryterium takiej decyzji jest uznanie, czy dany ruch jest znaczący i jaka jest treść danego ruchu. Status kościołów uznanych uzyskały w Belgii Kościół katolicki, protestancki, anglikański, wyznanie mojżeszowe, wyznanie islamskie oraz Kościół prawosławny rosyjski i grecki. Kościoły cieszą się wolnością i legalną działalnością, jednakże nie mają osobowości prawnej. Taką osobowość mają jedynie kościelne rady majątkowe, które odpowiadają za zarząd dobrami kościoła¹⁷.

¹⁵ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami*, s. 220.

¹⁶ R. Torfs, *State and Church in Belgium*, w: *State and Church in the European Union*, red. G. Robbers, Baden-Baden 2005, wyd. 2, s. 12-13.

¹⁷ Szerzej por. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a kościołami*, s. 125-131.

Presja sanitaryzmu

Czas pandemii spowodowany COVID-19 wymusił w poszczególnych państwach UE decyzje rządowe o charakterze interwencyjnym. Ograniczyły one w zróżnicowanym stopniu wolność obywatelską w różnych zakresach. Jedną z podstawowych wolności ograniczonych w ten sposób była wolność wyznania i wolność kultu.

Regulacje prawne wprowadzone przez poszczególne państwa podejmowały kwestie restrykcji, w perspektywie napięcia między prawem do wolności wyznania i kultu a dobrem społecznym związanym z ochroną zdrowia. W niektórych państwach działania te zostały podjęte w drodze konsultacji z przedstawicielami kościołów i wspólnot wyznaniowych, w niektórych natomiast mocą jednostronnych decyzji. Należy podkreślić, że ustawodawca z reguły był świadom faktu, że dokonuje interwencji poważnie ograniczającej wolność wyznania, co jednoznacznie domagało się uwzględniania proporcjonalności środków i aktualizowania tej proporcjonalności. Rada Europy przypominała w dokumencie z 7 kwietnia 2020 r.¹⁸ podstawowe zasady poszanowania praworządności i zasad demokratycznych w sytuacjach nadzwyczajnych.

Pomimo dobrych założeń teoretycznych, konkretne rozwiązania niejednokrotnie wskazywały na zróżnicowanie zadekretowanych restrykcji w stosunku do miejsc kultu a innych miejsc pożytku publicznego (bary, restauracje, zakłady fryzjerskie). We Francji na przykład pomimo, że decyzję o zawieszeniu w wybranych regionach odprawiania mszy świętej miały być podejmowane w ramach konsultacji strony kościelnej ze stroną administracji państwowej, faktycznie decydujące były orzeczenia władzy świeckiej. Pod wpływem takiej decyzji premiera Edouarda Philippe'a, Pascal Delannoy, biskup Saint-Denis-en-France został zmuszony zawiesić od soboty 14 marca 2020 r., do odwołania, msze święte na terenie swojej diecezji¹⁹. Obowiązywały określone przepisy przyzwalając na obecność jednego wiernego na określonej liczbie metrów kwadratowych, a w sytuacji osiągnięcia maksymalnej dozwolonej liczby wiernych przybywającym do kościoła odmawiano wstępu. Niektóre rozporządzenia rządu poddane zostały ocenie francuskiej Rady Stanu. Ta z kolei 22 marca 2020 r. wypowiedziała się przeciwko decyzji o całkowitym zamknięciu przestrzeni publicznej, nakazała wprowadzenie środków proporcjonalnych do zagrożeń dla zdrowia i życia²⁰.

¹⁸ *Council of Europe, Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis A toolkit for member states*, <https://rm.coe.int/sg-inf-2020-11-respecting-democracy-rule-of-law-and-human-rights-in-th/16809e1f40> [dostęp: 23.06.2021].

¹⁹ Communiqué 13 mars 2020.

²⁰ Décret n° 99-2021 du 30 janvier 2021 modifiant les décrets n° 1262-2020 du 16 octobre 2020 et n° 2020-1310 du 29 octobre 2020 prescrivant les mesures générales nécessaires pour faire face à l'épidémie de covid-19 dans le cadre de l'état d'urgence sanitaire – Légifrance (legifrance.gouv.fr).

W Niemczech, w jednym z pierwszych komunikatów z 20 kwietnia 2020 r., biskupstwo Münster informowało, że w porozumieniu z rządem federalnym podjęto następujące zalecenia: pogrzeby mogą odbywać się tylko w najbliższym kręgu rodzinnym maksymalnie do 20 osób, wyłącznie w przestrzeni zewnętrznej (chyba że warunki atmosferyczne to uniemożliwiają); kościoły mogą być otwarte jako miejsca osobistej modlitwy, ale nie sprawowania publicznego kultu; spowiedź w konfesjonalach nie jest możliwa. Sakrament pokuty mógł być udzielany jedynie z zachowaniem odległości 1,5 m. Sakrament namaszczenia chorych mógł być sprawowany zasadniczo w środowisku domowym (w sytuacji gdy nie stwierdzono koronawirusa). W tym samym komunikacie ogłoszono zakaz sprawowania do 1 maja 2020 r. chrztów, bierzmowań i uroczystości pierwszokomunijnych. Przewodniczący Episkopatu biskup Georg Bätzing przyjął z rozczarowaniem podtrzymanie zakazu sprawowania kultu religijnego dla wszystkich wspólnot²¹.

Interesującym był w całym tym kontekście Komunikat z 16 września 2020 r., który oprócz przypomnienia i aktualizacji przepisów, zawierał w sobie sugestię, że sytuacja pandemiczna stworzyła możliwość bluźnierczego wykorzystania kościołów²².

We Włoszech, od Dekretu z 23 lutego 2020 r.²³ kolejne ustawy z 16 maja 2020 r. oraz 17 maja i 11 czerwca 2020 r. zasadniczo nie zmieniały podjętych wcześniej decyzji. Normy te odnosiły się do ograniczenia wolności religijnej na wiernych wszystkich wyznań religijnych, co stanowiło nowość w zakresie realizacji zbiorowego wymiaru wolności wyznania we Włoszech. Ograniczone interwencje w zbiorowy wymiar sprawowania kultu, od okresu powojennego do chwili obecnej – po zamachach z 2001, były warunkowane wyłącznie względami bezpieczeństwa publicznego.

Włoska Konferencja Biskupów podporządkowała się decyzji rządu, ze względu na dobro społeczne. Można jednak wyrazić przekonanie, że zwierzchnicy

²¹ „Mit Enttäuschung nehme ich allerdings zur Kenntnis, dass das Verbot von öffentlichen Gottesdiensten aller Religionsgemeinschaften derzeit erhalten bleiben soll. Angesichts von ersten Lockerungsmaßnahmen in anderen Bereichen des öffentlichen Lebens kann ich das nicht nachvollziehen, erst recht nicht nach der sehr deutlichen Entscheidung des Bundesverfassungsgerichts in der vergangenen Woche zu den schwerwiegenden Eingriffen in die Religionsfreiheit“. Bischof Dr. Georg Bätzing zu den Corona-Maßnahmen der Bundesregierung, > Bischof Dr. Georg Bätzing zu den Corona-Maßnahmen der Bundesregierung Presseportal

²² *Die Nutzung der Kirchen ist grundsätzlich möglich. Für profane Veranstaltungen weise ich jedoch darauf hin, dass für die Nutzung von Kirchen eine verbindliche Nutzungsordnung (Amtsblatt Nr. 11, 1. Juni 2016) besteht.* Update Corona 16 IX 2020.

²³ Por. A. Palma, Il diritto di libertà religiosa al tempo dell'emergenza SARS – COVID 19, http://www.salvisjuribus.it/il-diritto-di-liberta-religiosa-al-tempo-dellemergenza-sars-covid-19/#_ftn32 [dostęp: 23.06.2021].

Kościół katolicki we Włoszech byli zaskoczeni decyzjami władzy państwowej dotyczącymi limitacji miejsc nieproporcjonalnej do sytuacji, w której w analogicznym czasie bary czy restauracje mogły jeszcze funkcjonować. Rodziło to zasadnicze wątpliwości co do proporcjonalności działań włoskich władz rządowych. Ingerencja prawna wywołana pandemią spowodowała poważne konsekwencje w zakresie realizacji wolności religijnych, gwarantowanych dodatkowo art. 2 umowy z Villa Madama z dnia 18 lutego 1984 r. Umowa ta miała na celu zagwarantowanie wiernym aktywnego uczestnictwa, zgodnie z ustaleniami władzy kościelnej lub wyznaniowej, co oznacza między innymi wolność odprawienia mszy świętej *coram populo*²⁴. Pandemia przeddefiniowała strukturę kultu publicznego, ale także nakreśliła nową relację wiernych z sakramentami. Szczególnym problemem stało się sprawowanie sakramentu chorych w sytuacji, w której organy administracyjne, którym powierzono kontrolę i ocenę sytuacji pandemicznych, mogły uniemożliwić zarówno dotarcie wiernym do miejsca kultu (w imię naruszenia art. 650 Kodeksu karnego), jak i uniemożliwić kapłanowi lub szafarzowi nadzwyczajnemu udzielanie komunii wiernym chorych, którzy o to prosili²⁵.

Problem związany z konsultacjami stał się jeszcze bardziej widoczny w Belgii, gdzie pytanie o to, czy wszyscy interesariusze zostali odpowiednio zaangażowani w proces decyzyjny było pytaniem retorycznym. O ile w Królestwie Belgii, w obliczu nieporównywalnie mniejszej sytuacji kryzysowej w 2017 roku powołano stosowne gremia konsultacyjne złożone z przedstawicieli władz, uznanych religii i bezwyznaniowych organizacji światopoglądowych, tym razem zabrakło decyzji o powołaniu takiego ciała doradczego. Decyzją federalnego ministra spraw wewnętrznych Pietera De Crema z 23 marca 2020 r. zawieszono działalność ceremonii religijnych do 5 kwietnia 2020 r. To rozporządzenie zostało przedłużone do 20 kwietnia. Samo rozporządzenie ujawniło pewien niuans językowy, jako że w języku francuskim oznaczało zakaz „ceremonii religijnych”, natomiast w języku niderlandzkim zakaz „działalności kulturalnej”, co wyznaczało interpretację szeroką bądź mocno zawężoną realizacji tego nakazu. Innym utrudnieniem wynikającym z wadliwości sformułowań prawnych była zgoda rządu na otwarcie budynków i domów zakonnych z poszanowaniem dystansu społecznego z równoczesnym zakazem nabożeństw sprawowanych w tych domach (z wyjątkiem ślubów i pogrzebów pod określonymi warunkami). Oznaczało to w praktyce,

²⁴ Por. V. Pacillo, *La sospensione del diritto di libertà religiosa nel tempo della pandemia*, in *Oliv. It*, 16 marzo 2020.

²⁵ Por. V. Pacillo, *Il diritto di ricevere i sacramenti di fronte alla pandemia. Ovvero, l'emergenza da COVID-19 e la struttura teologico-giuridica della relazione tra il fedele e la rivelazione della Grazia*, in *www.Oliv.it*, 6 aprile 2020.

że chociaż wchodzenie do miejsca kultu nie było zakazane, to fakt gromadzenia się tam jako wspólnoty, religijnej był poddany zakazom²⁶.

Konferencja biskupów europejskich COMECE w swoim oświadczeniu²⁷ zwróciła uwagę, że o ile podejmowane środki zapobiegawcze i ustawodawcze, służące spowolnieniu rozprzestrzeniania się choroby, mają tendencję do tymczasowego ograniczania praw podstawowych, to priorytetem dla Unii i jej państw członkowskich winno być zapewnienie przywrócenia podstawowych praw, gdy tylko pozwoli na to sytuacja sanitarna. Ważnym stanowiskiem COMECE jest niewątpliwie jej głos²⁸ opublikowany po prezentacji 2 grudnia 2020 r. strategii Komisji Europejskiej „Staying safe from Covid-19 during winter”. COMECE przypomina o zobowiązaniu zapisanym w art. 17 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), który zobowiązuje do konsultacji z Kościołami i wspólnotami religijnymi, gdy w dokumentach UE rozważane są kwestie religijne. Dokument przyjęty przez Komisję Europejską zaleca państwom członkowskim *rozważenie unikania dużych zgromadzeń a korzystania z transmisji internetowych, telewizyjnych lub radiowych oraz zakaz wspólnego śpiewania*. Rozumiejąc obawy stojące za zaleceniem, COMECE nie może poprzeć działań sugerowanych przez instytucje UE.

COMECE podkreśla, że art. 17 ust. 1 TFUE przyznaje wyłączną kompetencję do określania stosunków między Kościołem a państwem poszczególnym podmiotom państwowym i kościołom lokalnym, zabraniając ingerencji UE w te stosunki. Wydaje się że stanowiska COMECE odsłaniają główne sedno problemu – przy deklarowanej nieingerencji oraz poszanowaniu praw kościołów i wspólnot wyznaniowych, pod pretekstem pandemii, dokonały się świadome lub nieświadome próby presji ingerencyjnych w uprawnienia wspólnot religijnych. Nie zawsze i nie wszędzie były one konsultowane w jakimkolwiek zakresie z przedstawicielami wspólnot wyznaniowych. Ponadto istniała też tendencja do rozciągania ograniczeń, niezależnie od zmieniających się warunków związanych z sytuacją epidemiczną. Zaistniała sytuacja niewątpliwie wskazuje na konieczność stałej kontroli ze strony czynników kościelnych i wyznaniowych zabezpieczających jedno z podstawowych praw osoby ludzkiej, jakim jest prawo do wolności religijnej i wolności publicznego wyznawania swojej wiary.

²⁶ Por. Deklaracja przedstawicieli uznanych religii z 6 kwietnia 2020, <https://www.catholic-bruxelles.be/declaration-des-chefs-de-cultes-de-belgique-face-au-covid-19/> [dostęp: 23.06.2021].

²⁷ Covid-19, COMECE welcomes EGE call for vigilance of restrictive measures, <http://www.comece.eu/covid-19-comece-welcomes-ege-call-for-vigilance-of-restrictive-measures> [dostęp: 23.06.2021].

²⁸ COMECE addresses the EU Commission on Covid-19 strategy. “It is crucial to maintain the dialogue with Churches”. <http://www.comece.eu/comece-addresses-the-eu-commission-on-covid-19-strategy> [dostęp: 23.06.2021].

Bibliografia

Akty prawne, wyroki sądowe i orzeczenia

- COMECE addresses the EU Commission on Covid-19 strategy. "It is crucial to maintain the dialogue with Churches". <http://www.comece.eu/comece-addresses-the-eu-commission-on-covid-19-strategy> [dostęp: 23.06.2021].
- Costituzione della Repubblica Italiana*, Gazzetta Ufficiale dell 27 dicembre 1947, n 298; Tekst polski w: *Konstytucja Republiki Włoskiej*, tłum. Z Witkowski, Warszawa 2004.
- Décret n° 99-2021 du 30 janvier 2021 modifiant les décrets n° 1262-2020 du 16 octobre 2020 et n° 2020-1310 du 29 octobre 2020 prescrivant les mesures générales nécessaires pour faire face à l'épidémie de covid-19 dans le cadre de l'état d'urgence sanitaire - Légifrance (legifrance.gouv.fr)
- General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18), CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, § 4 I 8.
- Konstytucja Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r., tłumaczenie za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html> [dostęp: 17.10.2020].
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217A, United Nations Treaty Series, vol. 999.
- Ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23.05.1949 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/niemcy.html> [dostęp: 18.10.2020].
- Wyrok ETPC z 25 maja 1993 r. w sprawie *Kokkinakis przeciwko Grecji*, skarga nr 14307/88, § 31.
- Wyrok TSUE z 29 maja 2018 r. w sprawie *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW i in. przeciwko Vlaams Gewest*, C-426/16, § 44 (wraz z dalszym orzecznictwem).

Literatura

- Agamben G., *Homo sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, Warszawa 2008.
- Agamben G., *Stan Wyjątkowy*, Kraków 2009.
- Council of Europe, *Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis A toolkit for member states*, <https://rm.coe.int/sg-inf-2020-11-respecting-democracy-rule-of-law-and-human-rights-in-th/16809e1f40> [dostęp: 23.06.2021].
- Covid-19, COMECE welcomes EGE call for vigilance of restrictive measures, <http://www.comece.eu/covid-19-comece-welcomes-ege-call-for-vigilance-of-restrictive-measures> [dostęp: 23.06.2021].
- Deklaracja przedstawicieli uznanych religii z 6 kwietnia 2020, <https://www.catho-bruxelles.be/declaration-des-chefs-de-cultes-de-belgique-face-au-covid-19/> [dostęp: 23.06.2021].
- Die Nutzung der Kirchen ist grundsätzlich möglich. Für profane Veranstaltungen weise ich jedoch darauf hin, dass für die Nutzung von Kirchen eine verbindliche Nutzungsordnung (Amtsblatt Nr. 11, 1. Juni 2016) besteht*. Update Corona 16 IX 2020.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2020.
- Kosek M., *Konstytucyjne zasady niemieckiego prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004.
- Kubat W., *Postacie neutralności światopoglądowej*, <http://archidiecezja.lodz.pl/lst/wordpress/?p=138> [dostęp: 30.05.2021].
- Orzeszyna K., *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2007.

- Pacillo V., *La sospensione del diritto di libertà religiosa nel tempo della pandemia*, in *Olr.It*, 16 marzo 2020.
- Pacillo V., *Il diritto di ricevere i sacramenti di fronte alla pandemia. Ovvero, l'emergenza da COVID-19 e la struttura teologico-giuridica della relazione tra il fedele e la rivelazione della Grazia*, in *www.Olr.it*, 6 aprile 2020.
- Palma A., *Il diritto di libertà religiosa al tempo dell'emergenza SARS – COVID 19*, http://www.salvisjuribus.it/il-diritto-di-liberta-religiosa-al-tempo-dellemergenza-sars-covid-19/#_ftn32 [dostęp 23.06.2021].
- Torfs R., *State and Church in Belgium, w: State and Church in the European Union*, red. G. Robbers, Baden-Baden 2005.